

Larysa Ficyk

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Pawła Tytyny w Humanii

Igor Ficyk

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Pawła Tytyny w Humanii

Наукова спадщина М. В. Довнар-Запольського як уособлення трансформаційних процесів шляхетського прошарку у Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Streszczenie: Artykuł dotyczy dorobku naukowego przedstawicieli kijowskiej szkoły historyczno-ekonomicznej założonej przez Mitrofana Downar-Zapolskiego. Badania jej przedstawicieli poświęcone były przede wszystkim historii gospodarczej Ukrainy. Szczególną uwagę zwrócono na badania uczniów Mitrofana Downar-Zapolskiego prowadzone w latach 20-30 XX wieku. Okazuje się, że metodologia przedstawicieli szkoły była podporządkowana historyczno-ekonomicznym poglądom ich nauczyciela M.W. Downara-Zapolskiego.

Słowa kluczowe: imperium rosyjskie, szlachta, problemy społeczno-ekonomiczne, Mitrofan Downar-Zapolski

Наприкінці ХVІІІ ст. Річ Посполита в черговий раз потрапила в орбіту геополітичних інтересів сусідів. Австрія, Пруссія та Росія, поділивши польські землі втретє (1795 р.), остаточно знищили цю державу, а більшість українських земель, що входили до складу цієї могутньої в минулому країни, насамперед ідеться про Правобережжя, були анексовані Російською імперією. Російський вплив і втручання у внутрішні справи Польсько-литовсько-української держави особливо посилювалися після 1768 р. (повстання Коліївщина), що в результаті й закінчилося участю імперії Романових у трьох поділах Речі Посполитої (1772, 1793, 1795).

Правобережна Україна, при цьому й надалі залишалася поліетнічним краєм зі значним впливом польської шляхти. Суттєвим наслідком інкорпорації українських правобережних територій стали зміни в адміністративному поділі губерній і в соціальній структурі населення. І хоча станове російське законодавство було погано розроблене й не давало чітких юридичних визначень усім існуючим категоріям населення, а соціальна структура суспільства була нечіткою й розпливчатою, це не завадило поступовій уніфікації законодавства й адаптації існуючого стану речей до російських реалій, що фактично зумовило ліквідацію шляхетського стану, на зміну

котрому прийшов дворянський. У першу чергу це стосувалося заможної польської шляхетської верхівки, що була зрівняна в правах із російськими дворянами. Царат, залишивши в руках великих землевласників маєтки й владу над кріпосним селянством і зберігши станові привілеї (звільнення від податків, служби в армії, участь у шляхетських зборах, право займати адміністративні посади тощо), схилив їх до співпраці. Разом з тим на Правобережній Україні з 5,2 млн. населення польської шляхти налічувалося 410 тис. (7,8%). За нових суспільно-політичних умов численна збідніла й безземельна шляхта (на 1800 р. – 262 тис. чоловік) втратила можливості військової або адміністративної кар'єри у власній державі й перетворилась на найбільш радикальний елемент, що прагнув зміни існуючого стану. Натомість середня земельна польська шляхта здебільшого зберегла свої економічні позиції, але гостро відчула втрату політичного впливу. Вищеприведені чинники спричинили участь цих прошарків, хоча й у різному масштабі у антиросійських Січневому й Листопадовому повстаннях¹.

Промислова революція, яка відбувалася в цей період у країнах Західної Європи, не могла не позначитись на розвитку України. Перша половина XIX ст. – це час визрівання ринкових відносин в її економіці. Про це свідчать такі

процеси: зростання товарності сільського господарства; поглиблення спеціалізації окремих районів у сільськогосподарському виробництві; розширення поміщицьких господарств, які поступово почали набувати ринкового характеру (приклад, вівчарні заводи та ін. підприємства²).

Характерною ознакою господарства першої половини XIX ст. була його раціоналізація як ключова ознака нової епохи – епохи індустріалізації й модернізації. Основні риси модернізації полягають: 1) у сфері економіки – упровадження нових технік, технологій, технічний розподіл праці, обмін діяльністю, розвиток ринку товарів, грошей та праці; 2) у соціальній – на першому плані знаходиться формування нового типу людини, підприємливої, активної; 3) у політичній – виникнення централізованих держав, централізація та уніфікація всіх галузей суспільного життя, бюрократизація управління, включення широких народних мас у політичний процес, встановлення демократії та демократичних інститутів у суспільстві; 4) у духовній – утвердження нової світської системи цінностей, набуття освіти масового характеру, зростання культурного, правового рівня населення. Важливою

¹ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVIII століття до 1923 року. – 4-те вид., стереотип / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 2002. – с. 38.

² Литвин В.М. Історія України [Промисловий переворот у Наддніпрянській Україні] / В.М. Литвин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/29898-promisloviy-perevorot-u-naddnpryansky-ukran.html>.

віхою модернізаційного поступу на українських землях став промисловий переворот (промислова, технічна революція), що пройшов у два етапи: перший, 40 – 50-ті рр. XIX ст., розпочався в легкій промисловості й був ініційований «знизу» – дворянством, купецтвом, міським населенням, кріпосними селянами; другий, 60–80-ті рр. XIX ст., коли промислова революція охопила основні галузі важкої промисловості та транспорту. Тут ініціатором змін в економіці виступив уряд, що було зумовлено невдачами, прорахунками в зовнішньополітичній та воєнній сферах (Кримська війна), котрі показали неефективність та застарілість економіки в Російській імперії³. Сільське господарство в першій половині 19-го століття.

Вищеприведені економічні трансформації, що неминуче декласували дрібну шляхту, необхідність соціалізації у нових суспільних реаліях призводили до того, що представники цього прошарку все частіше обирають здобуття освіти як один з основних «соціальних ліфтів». Подібну тенденцію зауважив В. Антонович, який свідчив, що як до гімназій, так і до університетів, зазвичай, вступали діти дрібної, службової шляхти⁴.

Довнар-Запольський Митрофан Вікторович (1867–1934) – історик, етнограф, фольклорист, джерелознавець, архівознавець. Народився в містечку Річиця, Мінської губернії в сім'ї столоначальника повітового поліцейського управління, спадкового шляхтича герба «Побуг» Віктора Мартиновича Довнар-Запольського. У зв'язку з службовим переміщеннями батька, Митрофан Вікторович неодноразово міняв місце навчання, у 1885 р. він був зарахований до 7-го класу Київської Першої чоловічої гімназії, з відкіль у 1888 р. був відрахований за збереження української літератури (поема Тараса Шевченка «Марія», українські журнали «Громада» та «Основа», лист відомого історика Миколи Костомарова до видавця газети «Колокол» тощо), забороненої Ємським Указом від 18 травня 1876 р., як друкування літератури українською мовою та ввіз її з-за кордону. У наступному 1889 р. екстерном здав іспити на атестат зрілості та вступив до історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира, який закінчив у 1894 р. Митрофан Вікторович був рекомендований як перспективний вчений на викладацьку роботу у навчальних закладах Міністерства освіти, але поліція заборонила йому займатися викладацькою справою у Києві, і він був змушений поїхати до Москви. У 1895 р. розпочав викладати історію у приватній гімназії Л. П. Ржевської. Ще під час навчання в Університеті Св. Володимира (1891) був обраний членом Імператорського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії, згодом через

³ Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroprod.biz/2013/08/07/silske-hospodarstvo-v-pershij-polovyni-19-ho-stolittya>.

⁴ Центральний Державний Історичний Архів України, м.Київ (далі ЦДІАК), ф.832, оп.1, спр.108, арк.32, Автобиографические записки Владимира Антоновича. На укр. языке, 57 арк.

два роки, дійсним членом Історико-філологічного товариства при Харківському університеті (1893). У 1896 р. повернувся до Києва, де в університеті Св. Володимира розпочав дворічну підготовку до набуття професорського звання на кафедрі російської історії. У 1899 р. він розпочав роботу у Московському університеті на посаді приват-доцент, а у 1901 р. повернувся на таку ж посаду до Київського університету, де захистив магістерську (1901) та докторську (1905) дисертації з історії Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського. З 1906–1917 рр. він засновник та директор Вищих комерційних курсів та на їх основі організованого Київського комерційного інституту. Один з організаторів та перший директор Київського археологічного інституту, організатор створення Географічного інституту (1918–1919), один із засновників та член Ради голів Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва (1910–1919), співробітник Київської археографічної комісії. Підтримував створення Білоруської народної республіки (БНР), очолював Білоруську торгівельну палату у Києві (1918), підготував проект створення Білоруського університету у Мінську (1918), брав участь у роботі дипломатичної місії БНР у Києві, яка шукала можливості домогтися визнання БНР у влад Радянської Росії, України, Дону, Німеччини та Австро-Угорщини. На прохання уряду БНР склав Меморіал (Основи Білоруської державності), який був надрукований у Гродно і Вільно декількома мовами (1919), документ містив історичне обґрунтування необхідності створення незалежної Білоруської держави, і був представлений на Версальський мирний договір (1910). Переїхав до Харкова у 1920 р., де працював у Харківському університеті та Інституті народного господарства. Пізніше – проректор Азербайджанського університету (Баку), професор Білоруського університету (1915–1928), Московських Інституту народного господарства та Сільськогосподарської Академії ім. І. Тімірязєва (1928–1934). Помер у Москві 30 вересня 1934 р., похований на Новому Донському кладовищі.⁵

Особливістю наукових пошуків ученого була посилена увага до неекономічних факторів, які впливали на суспільний розвиток, що було значним внеском у формування та розвиток нових для кінця ХІХ – початку ХХ ст. історико-економічних наук – економічної історії та історії економічних учень⁶ і були співзвучними з особливо популярними в тодішній економічній науці школами Ф. Ліста, В.Рошера та Б.Гільдебрандта. В основі їх світосприйняття лежало переконання у тому, що закони політичної економії повинні формуватися на підставі всебічного

⁵ Герасименко Н. О. Історична спадщина М. В. Довнар-Запольського // Укр. іст. журн. – 2003. – № 6. – с.143–154.

⁶ Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. – Ч.2 / За ред. В. Д. Базилевича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – с.175.

вивчення економічних явищ господарського життя, його історії й психологічного підґрунтя⁷.

Напевне, найкраще парадигму історичної школи розумів Й.А. Шумпетер, який визначав найважливіші її ідеї наступним чином:

1. Релятивістський підхід. Можливість існування загальних законів заперечується тезою про історичну зумовленість соціальних подій.
2. Теза про єдність соціального життя у непорушному зв'язку з його елементами.
3. Антираціоналістичний підхід. Багатоманітність мотивів та несуттєвість чисто логічних спонукальних мотивів людських дій.
4. Еволюційний підхід.
5. Теза про значення інтересів у взаємодії індивідів.
6. Органічний підхід. Аналогія між соціальними і фізичними організмами.
7. Первинна органічна концепція, згідно з якою національна економіка існує поза різноманітних індивідуальних, замінюється концепцією, згідно з якою індивідуальні економіки, які складають національну, знаходяться у тісному взаємозв'язку одна від одної⁸.

Особливий інтерес дослідників економічної історії викликав історичний метод аналізу економічних явищ Ф. Ліста, суть якого полягала в осмисленні еволюції господарського розвитку різних країн у просторово-часовому вимірі, зіставленні господарського розвитку різних націй, залученні до аналізу правових, культурних, морально-етичних чинників, особливостей природного середовища, ментальності націй тощо. Це означало, що наголос став робитися на особливостях економічного розвитку окремих країн, а не на загальних закономірностях, як у класичній політичній економії⁹.

Наприкінці ХІХ ст. провідну роль у розробці проблем історії економіки стали відігравати фундатори «нової» історичної (історико-економічної) школи: Г.Шмоллер, В.Зомбарт та К.Бюхер. На противагу «старій» історичній школі «нові історики» не обмежувались обґрунтуванням необхідності застосування історичного методу в економічних дослідженнях, широко використовували його на практиці. Заперечуючи класичний (неокласичний) підхід до аналізу економічних процесів і явищ, вони стверджували, що закони економіки не можуть бути відкриті шляхом

⁷ Карпусь Д. О. Діяльність київської історико-економічної школи М.В.Довнар-Запольського (1901–1919 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.06 / Д. О. Карпусь; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2008. – с.6.

⁸ Шумпетер Й. А. История экономического анализа / пер. с англ. под ред. В. С. Автономовой, в 3-х т. – Т.1. – СПб: Экономическая школа, 2001. – с256.

⁹ Ковальчук В., Фаріон М. Історичний метод досліджень та стара історична школа // Вісник ТНЕУ. –2013. – №3. – с.72.

дедуктивних, логічних обґрунтувань, а потребують емпіричних спостережень, індукції та дослідження народного господарства у конкретних реаліях його історичного розвитку¹⁰.

Принцип історизму, сформульований економістами нової історичної школи, який передбачав вивчення економічних явищ у генезі та розвитку, в еволюційному розгортанні господарської діяльності, в національному та історико-хронологічному вимірі, мав значний вплив на російських учених.

Реформування ринкового господарства епохи вільної конкуренції активізувало необхідність дослідження соціальних аспектів та умов господарських процесів. У 90-х рр. XIX ст. нова історична школа заклала підвалини так званого «соціального напрямку» у політичній економії з соціальним підходом до аналізу господарських явищ, дослідження економіки як частини соціальної системи, підвищеною увагою до проблем соціальних інститутів (держави, громадських об'єднань тощо) та економічних функцій держави.

Методологічні особливості і теоретичні висновки історичної школи та соціального напрямку в політичній економії позитивно вплинули на М.В.Довнар-Запольського, зокрема застосування принципу історизму і системного підходу до аналізу економічних процесів господарського життя збагатило інструментарій його історико-економічних досліджень та проявлялося у зборі та обробці величезного обсягу соціально-економічної інформації.

Таким чином, обґрунтування єдності правових, соціальних, економічних взаємовідносин і необхідності аналізу господарської діяльності у тісному взаємозв'язку з динамічним соціокультурним середовищем сприяли усвідомленню ученим міждисциплінарного підходу, залучення до аналізу позекономічних факторів господарського розвитку.

З працями фундаторів нової історичної школи М. В. Довнар-Запольський познайомився у 1894–1901 рр, під час перебування в Москві. Під впливом їх ідей він обрав і тему своєї магістерської дисертації – « Історія фінансового господарства Литовсько-Руської держави».

Пізніше тема дисертаційного дослідження Довнар-Запольського була значно розширена. В опублікованій у 1901 р. монографії «Державне господарство Велико-го князівства Литовського при Ягеллонах», рукопис якої зберігається в особистому фонді історика, він розглянув найважливіші проблеми економічного життя українських та білоруських земель у складі князівства: прибутки великого литовського

¹⁰ Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. – Ч.2 / За ред. В. Д. Базилевича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – с.415.

князя, різні види податків та повинностей у державі, державне майно, монетарну систему тощо¹¹.

Аналіз соціально-економічних проблем українських та білоруських земель у складі Великого князівства Литовського автор здійснив у порівнянні з такими ж процесами в Київській Русі та показав поступальність їх розвитку.

Велику увагу приділяв М. В. Довнар-Запольський і українській території у складі Великого князівства Литовського, дослідив його політичну еволюцію на основі економічних інтересів.

У працях ученого знайшли відображення специфічні особливості інституційної структури тогочасних економічних систем та способи існування та розвитку національних економік у різні історичні часи.

Так, у студіях «Західно-руська сільська община в XVI ст.»¹², «Селянська реформа в Литовсько-Руській державі в середині XVI ст.»¹³, та у підготовленій на їх основі монографії «Нариси з організації західно-руського селянства у XVI столітті»¹⁴, вчений продовжив розгляд соціально-економічних проблем Великого князівства Литовського.

Він дослідив склад та компетенцію волосних та сільських громад переважно на українських та білоруських землях, які входили до складу князівства, показав соціальне становище їх членів та поземельні відносини останніх. Учений проаналізував проведення на території Великого князівства Литовського селянської реформи середини XVI ст., так званої «волочної поміри», вказав на її причини та попередні реформи, які здійснювалися при Сигізмунді – Августі¹⁵.

У наступній праці М. В. Довнар-Запольського – «Українські староства у першій половині XVI ст.» на базі величезного комплексу джерел дається розгорнута картина адміністративно-господарського устрою Правобережної України¹⁶. Тут детально проаналізовано походження, прав і обов'язків різних посадових осіб, взаємодію між ними та функціонування очолюваних ними структур. Не залишився поза

¹¹ Довнар-Запольський М. В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. – К., 1901. – Т. I. – 807 с.

¹² Довнар-Запольський М. В. Западно-русская сельская община в XVI в. // ЖМНП. – 1897. – № 7.

¹³ Довнар-Запольський М. В. Крестьянская реформа в Литовско-Русском государстве в половине XVI в. // ЖМНП. – 1905. – № 3/4.

¹⁴ Довнар-Запольський М. В. Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI в. – К., 1905. – 307 с. + 167 с.

¹⁵ Герасименко Н. О. Исторична спадщина М. В. Довнар-Запольського // Укр. іст. журн. – 2003. – № 6. – с. 122.

¹⁶ Довнар-Запольський М. В. Украинские староства в первой половине XVI в. / М. В. Довнар-Запольський. – К., 1908. – 118 с.

увагою дослідника і соціальний стан рядового люду – міщан та перераховувалися повинності, що накладалися на них владою¹⁷.

Прихильність до ідей «істориків» проявилася у вченого у виявленні закономірностей еволюції господарських систем, включаючи причини та умови їх зародження та загибелі. Тому можна погодитися з тезою російського історика В. Клісторіна, що «...перше, що кидається у вічі і є спільним для усіх дослідників, які відносять себе до історичної школи, є виділення різноманітних етапів становлення основних інститутів суспільства, які й визначають їх особливості. Виділення окремих етапів (стадій, формацій, укладів) є важливою рисою їх підходу»¹⁸.

Підходячи до проблеми періодизації всесвітньої історії з позицій економічного детермінізму, М. В. Довнар-Запольський вважав, що найбільш пріоритетним критерієм для цього є історично змінні форми організації суспільного господарства. Усі вони, на його думку, створюють п'ять шаблів в історії економічного розвитку: мисливський, скотарський, землеробський, промисловий і торговий¹⁹.

М. Довнар-Запольський був принципово не згідний з формаційною теорією Карла Маркса. «Розвиваючи свій принцип класифікації, Маркс переслідував і думки практичного характеру, намагаючись довести, – пише М. В. Довнар-Запольський, – що соціологізація виробництва є необхідним кінцевим шаблем економічної еволюції»²⁰. І далі він приходить до висновку, що «...незадовільність схеми Маркса викликала спробу нової класифікації, яка в даний час є домінуючою у науці: це теорія Карла Бюхера, яка блискуче викладена ним у його «Виникненні народного господарства» (1893)²¹.

Це конкретне зауваження М. В. Довнар-Запольського з усією ствердністю свідчить про те, що створену К. Марксом теорію капіталістичного способу виробництва він вважав науково нежиттєздатною, і що його наукові симпатії були беззаперечно пов'язані з економічною концепцією К. Бюхера²².

Проаналізувавши праці з економічної теорії Ф. Ліста, Б. Гільдебрандта, К. Маркса та Ф. Енгельса, російських економістів П. Маслова, Н. Рожкова, М. Туган-Бара-

¹⁷ Антонюк С. Н. М. В. Довнар-Запольський: життя та внесок у розвиток історико-економічної науки (до 145-річчя від дня народження) // Стратегія економічного розвитку України. – 2012. – №30. – с.203.

¹⁸ Клісторин В. И. Исторические судьбы исторической школы // Вестник НГУ. Серия: Социально-экономические науки. - 2014. Том 14, выпуск 4. – с.170.

¹⁹ Подоль Р. Я. Экономическое направление в русской историософии начала XX века // Вестник Рязанского государственного университета шимени С. А. Есенина. – 2008. – №4/21. – с.50.

²⁰ Довнар-Запольский М.В. История русского народного хозяйства. – К.,1911. – с.2.

²¹ Довнар-Запольский М.В. История русского народного хозяйства. – К.,1911. – с.3

²² Подоль Р. Я. Экономическое направление в русской историософии начала XX века // Вестник Рязанского государственного университета шимени С. А. Есенина. – 2008. – №4/21. – с.51.

новського та інших, Довнар-Запольський зупинився саме на теорії К. В. Бюхера²³. У ній досліджуються доекономічні стадії індустріальної еволюції, які передували розквіту цивілізації, аналізується зростання національної економіки на стадіях домашнього господарства, розвитку міст, нації, та приділяється особлива увага відносинам, які складаються між виробником і споживачем. Зазначимо, що саме під впливом ідей Бюхера сформувався концептуальний підхід ученого до аналізу розвитку російської економіки²⁴.

М. Довнар-Запольському імпонувала запропонована німецьким істориком періодизація економічної історії людства, пояснення генези капіталізму на основі розвитку структури ринку та головним критерій, за допомогою якого вона здійснювалася – зміни у сфері обміну, і вчений запропонував, взявши її за основу, у праці «Історія російського народного господарства», власну періодизацію економічної історії Росії:

У ній він виділив три періоди економічного розвитку Росії:

I період – період історії Русі (IX – XII ст.), який характеризувався панування привласнюючого господарства, головними галузями якого були бортництво та полювання.

II період – період натурального, «ойкосного» господарства (XII – друга половина XVI ст.), основними рисами якого були розвиток землеробства та позаекономічний примус (закріпачення селянства) та автаркія.

III період – період, коли натуральне господарство змінилося на товарне виробництво, і у якому порушується економічна замкненість, розвивається торгівля (друга половина XVI – кінець XVIII ст.), коли відбувся перехід до капіталізму²⁵.

Концепція економічної історії Росії Довнар-Запольського зводилася, таким чином, до виокремлення періодів господарської еволюції, в основі яких був покладений рівень розвитку та форми суспільного виробництва.

На нашу думку, даний критерій періодизації економічної історії більш повно відображав логіку соціально-економічного розвитку, адже зміни у характері обміну, запропоновані К. Бюхером, не можуть бути вирішальним фактором соціально-економічної класифікації суспільства, оскільки є похідними від виробництва та економічного зростання.

Важливою рисою досліджень М. В. Довнар-Запольського, як і німецьких економістів, була прихильність до обґрунтованої державної політики у досягненні суспільних інтересів. Аналізуючи процеси ринкової модернізації економіки, укра-

²³ Герасименко Н. О. Исторична спадщина М. В. Довнар-Запольського // Укр. іст. журн. – 2004, №1. – с.125.

²⁴ Подоль Р. Я. Экономическое направление в русской историософии начала XX века // Вестник Рязанского государственного университета шимени С. А. Есенина. – 2008. – №4/21. – с.45.

²⁵ Довнар-Запольский М.В. История русского народного хозяйства. – К.,1911. – с.47.

їнський вчений захищав принципи ринкового господарювання, проте за умови активних регулюючих дій з боку державних інституцій. У його працях містяться ідеї необхідності державного втручання в перебіг економічних процесів з метою послаблення соціальної напруженості в суспільстві, підтримки державою національної промисловості та зовнішньої торгівлі, врахування специфіки соціально-економічного розвитку Російської імперії, і України, як її складової.

Митрофана Вікторович був визнаним фахівцем у галузі зовнішньої торгівлі. А свої доскональні дослідження і досвід з даної проблеми учений виклав у працях «Чергові завдання російського експорту» (1912), «Російський вивіз та світовий ринок» (1914)²⁶, та «Задачі економічного відродження Росії» (1915)²⁷, у яких відчувається вплив на дослідника ідей старої історичної школи Ф. Ліста. Так, значна увага приділялася ученим вирішенню економічних проблем прикладного характеру, серед яких, зокрема, роль держави та межі її регулюючого впливу на економічне життя.

Наприклад, у праці «Російський вивіз та світовий ринок» знайшли відображення проблеми національних інтересів Росії та визначення ролі та функцій держави щодо створення умов реалізації її економічного потенціалу, питання співвідношення політики протекціонізму і вільної торгівлі, обсягів і структури зовнішньої торгівлі, торговельного і платіжного балансу. Також М.Довнар-Запольський визначив стратегію розвитку зовнішньої торгівлі Росії та у результаті проведеного дослідження дав ряд цінних рекомендацій щодо оптимізації структури російського експорту, що сприяло б, на його думку, відродженню економіки Російської імперії²⁸.

В іншому дослідженні «Задачі економічного відродження Росії» вчений закликав дивитися на торгівлю не тільки як на засіб прибутку, але і як на велику державну справу. Він показав небезпечну для державного господарства ситуацію, коли німецька торгівля захопила російські ринки й поставила Російську імперію у залежність від постачання своїх товарів. Зробив М.В.Довнар-Запольський і важливі загальнотеоретичні висновки. Так, важливість зовнішньої торгівлі для Росії він обґрунтував тим, що посилюється діяльність розвинутих держав у галузі зовнішньоекономічної діяльності²⁹.

З наведеного вище можна зробити наступні висновки:

1. Під впливом творів новітніх філософів, соціологів, економістів та істориків, висновків та спостережень представників «староісторичної» та «ново-

²⁶ Довнар-Запольский М. В. Русский вывоз и мировой рынок: В табл. И диагр. / М. В. Довнар-Запольский. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1914. – V, 45 л.

²⁷ Довнар-Запольский М.В. Задачи экономического возрождения России (Русско-германский товарообмен и бельгийская промышленность). – К., 1915. – 71 с.

²⁸ Антонюк С. Н. М. В. Довнар-Запольский: життя та внесок у розвиток історико-економічної науки (до 145-річчя від дня народження) // Стратегія економічного розвитку України. – 2012. – №30. – с.204.

²⁹ Довнар-Запольский М.В. Задачи экономического возрождения России (Русско-германский товарообмен и бельгийская промышленность). – К., 1915. – с.35–37.

- історичної» (історико-економічної) наукових шкіл та соціального напрямку в економічній науці М.В.Довнар-Запольський обрав головною проблематикою своїх досліджень соціально-економічні проблеми.
2. Використовуючи власний методологічний інструментарій, він порушив проблеми становлення соціально-економічних відносин та соціальних інституцій у Литовсько-Руській державі, виявив зв'язок і поступальність соціально-економічного розвитку за часів Давньо – Руської і Литовсько-Руської держав, Московської Русі та Російської імперії. Зазначимо, що вивченню соціально-економічних процесів у Російській державі була присвячена переважна більшість праць дослідника.
 3. Як один з найвідоміших спеціалістів з економічної історії Російської держави М. В. Довнар-Запольський зробив помітний внесок у розвиток історико – економічного напрямку в історичній науці, тому науковий доробок вченого не втратив своєї актуальності та наукового значення і сьогодні. Він є надзвичайно цінним і для розуміння сучасного реформаторського процесу в Україні, оскільки окреслює аналогічні сучасним соціально-економічні проблеми та шляхи їх вирішення.

Bibliografia

Tsentral'nyy Derzhavnyy Istorychnyy Arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F.832, Antonovych Volodymyr Bonifatiyovych – profesor Kyivsk'oho universytetu (1860–1942). op.1, spr.108, Avtobyohrafycheskyye zapysky Vladymyra Antonovycha. Na ukr. yazyke, 57 ark.

Literatura

- Antonyuk S. N. M. V. Dovnar-Zapol's'kyu: zhyttya ta vnesok u rozvytok istoryko-ekonomichnoyi nauky (do 145-richchya vid dnya narodzhennya) // Stratehiya ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. – 2012. – №30. – s. 199–205.
- Herasymenko N. O. Istorychna spadshchyna M. V. Dovnar-Zapol's'koho // Ukr. ist. zhurn. – 2003. – № 6. – s. 143–154).
- Herasymenko N. O. Istorychna spadshchyna M. V. Dovnar-Zapol's'koho // Ukr. ist. zhurn. – 2004, №1. – s. 120–130.
- Dovnar-Zapol's'kyu M. V. Hosudarstvennoe khozyaystvo Velykoho knyazhestva Lytovskoho pry Yahellonakh. – K., 1901. – T.1. – 807 s.
- Dovnar-Zapol's'kyu M.V. Zadachy ékonomycheskoho vozrozhdenyia Rossyy (Russko-hermanskyi tovaroobmen y bel'hyyskaya promyshlennost'). – K., 1915. – 71 s.
- Dovnar-Zapol's'kyu M.V. Zapadno-russkaya sel'skaya obshchyna v XVI v. //ZHMNP. – 1897. -№ 7.
- Dovnar-Zapol's'kyu M.V. Ystoryya russkoho narodnoho khozyaystva. – K., 1911. – 363 s.

- Dovnar-Zapol'skyy M.V. Krest'yanskaya reforma v Lytovsko-Russkom hosudarstve v polovynе XVI v. // ZHMNP. – 1905. – №3/4.
- Dovnar-Zapol'skyy M.V. Ocherky po orhanyzatsyy zapadno-russkoho krest'yanstva v XVI v. – K., 1905. – 307 s. + 167 s.
- Dovnar-Zapol'skyy M. V. Russkyy vyvoz y myrovoy rynek: V tabl. Y dyahr. / M. V. Dovnar-Zap'lskyy. – K.: Typ. Y. Y. Chokolova, 1914. – V, 45 l.
- Dovnar-Zapol'skyy M. V. Ukraynskye starostva v pervoy polovynе XVI v. / M. V. Dovnar-Zapol'skyy. – K..1908. – 118 s.
- Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://agroprod.biz/2013/08/07/siliske-hospodarstvo-v-pershij-polovyni-19-ho-stolittya>.
- Istoriya ekonomichnykh uchen': Pidruchnyk: U 2 ch. – CH.2 / Za red. V. D. Bazylevycha. – 3-tye vyd., vypr. i dop. – K.: Znannya, 2006. – 575 s.
- Karpus' D. O. Diyal'nist' kyyivs'koyi istoriko-ekonomichnoyi shkoly M.V.Dovnar-Zapol's'koho (1901–1919 rr.) : avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.06 / D. O. Karpus'; NAN Ukrayiny. In-t ukr. arkhheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M.S.Hrushevs'koho. – K., 2008. – 18s.
- Klystorn V. Y. Ystorycheskye sud'by ystorycheskoy shkoly // Vestnyk NHU. Seryya: Sotsyal'no-ékonomycheskye nauky.- 2014. Tom 14, vypusk 4. – S.168–177.
- Koval'chuk V., Farion M. Istorychnyy metod doslidzhen' ta stara istorychna shkola // Visnyk TNEU. –2013. – №3. – s. 69–76.
- Lytvyn V.M. Istoriya Ukrayiny [Promyslovyy perevorot u Naddnpryans'kiy Ukrayini] / V.M. Lytvyn [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://westudents.com.ua/glavy/29898-promisloviy-perevorot-u-naddnpryansky-ukran.html>.
- Podol' R. YA. Ékonomycheskoe napravlenye v russkoy ystoryosofyy nachala XX veka // Vestnyk Ryazanskoho hosudarstvennoho unyversyteta shymeny S. A. Esenyina. – 2008. – №4/21. – s. 39–62.
- Polons'ka-Vasylenko N. Istoriya Ukrayiny: U 2 t. T. 2. Vid seredyiny KHVIII stolittya do 1923 roku. – 4-te vyd., stereotyp / N. Polons'ka-Vasylenko. – K. : Lybid', 2002. – 608 s.
- Feshchenko V. M. Ideyi nimets'koyi istorichnoyi shkoly v obgruntuvanni ryukovoyi transformatsiyi hospodarstva Ukrayiny vitchyznyanoy ekonomichnoy dumkoy (ostannyya tretyna XIX pochatok – XX st.) // Istoriya nar. hosp-va ta ekon. dumky Ukrayiny. – 2013. – Vyp.46. – s. 9–21.
- Shumpeter Y. A. Ystoriya ékonomycheskoho analiza / per. s anhl. pod red. V. S. Avtonomovoy, v 3-kh t. – T.1. – SPb: Ékonomycheskaya shkola, 2001. – 552 s.The scientific heritage of M. Dovnar-Zapolsky as the embodiment of the transformation processes of the noble layer in the Russian empire of the second half of the XIX century – beginning of the XX century.

The scientific legacy of Mitrofan Dovnar-Zapolski as the personification of the transformation of Russian nobility in the second half of the 19th and in the early 20th century

Summary: This article outlines the scientific achievements of the representatives of the Kyiv School of History and Economics founded by Mitrofan Dovnar-Zapolski. Their research was dedicated mainly to the economic history of Ukraine. The authors focus on the scientific achievements of Dovnar-Zapolski's students in the 1920s and 1930s. The paper reveals that the historical and economic views of Mitrofan Dovnar-Zapolski played a key role in evolution of the school's scientific methodology.

Keywords: The Russian empire, Nobility, historical-economic research, M.V. Dovnar-Zapolskyi